

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної та вікової психології

«Допущено до захисту»

Реєстраційний №

Завідувач кафедри

« _____ » _____ 2024р.

В.о. завідувача Макаренко Н. М.

« _____ » _____ 2024 р

Розвиток комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів в умовах тривалого дистанційного навчання

Кваліфікаційна робота з психології студентки психолого-педагогічного факультету зі спеціальності 053 Психологія освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» групи ЗППм -23-2 Навроцької Антоніни Віталіївни

Науковий керівник:

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та вікової психології Макаренко Н. М.

Оцінка:

Національна шкала

Шкала ECTS _____ Кількість балів

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Члени ЕК

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Навроцька Антоніна Віталіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення в кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності, робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

_____ (підпис)

ЗМІСТ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.	
1.1. Комунікативні компетентності та особливості їх розвитку	8
1.2. Комунікативні компетентності практичних психологів як важлива складова майбутньої практичної діяльності	15
1.3. Розвиток комунікативних компетентностей в умовах тривалого дистанційного навчання	20
Висновки до 1 розділу	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ	
2.1. Організація та хід емпіричного дослідження	25
2.2. Психологічний аналіз результатів дослідження	29
Висновки до 2 розділу	42
РОЗДІЛ 3. МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	
3.1. Теоретико-методологічні засади програми розвитку комунікативних компетентностей майбутніх психологів в умовах тривалого дистанційного навчання.....	45
3.2. Психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку комунікативних компетентностей практичних психологів.....	52
Висновки до 3 розділу	55
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У зв'язку з сучасними технологічними та соціокультурними змінами, а також в контексті глобальної пандемії, освітні процеси значною мірою трансформувалися. Тривале дистанційне навчання стало необхідністю, що впливає на усі аспекти навчання, зокрема на розвиток комунікативних компетентностей. Особливо важливою є ця трансформація для майбутніх практичних психологів, які, крім загальноосвітніх знань, повинні володіти високим рівнем комунікативної ефективності для успішної роботи з клієнтами та іншими фахівцями в онлайн-середовищі.

Дослідженням проблеми комунікативної компетентності як необхідної умови ефективного спілкування займалися такі дослідники: Н. Ануфрієва, О. Низовець, І. Пузь, L. Bachman, M. Canale, N. Chomsky, K. Foss та ін.

Дослідженням формування комунікативної компетентності як основної складової професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти України займалися Т. Бутенко, М. Коць, О. Корніяка, І. Черезова, Т. Пономаренко, В. Шевченко, в основі їхніх робіт було вирішення проблеми формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки фахівця. Питання професійного спілкування і комунікативної компетентності психологів представлені у роботах таких вчених, як Г. Балл, М. Заброцький, В. Кан-Калік, Я. Коломінський, О. Корніяка, С. Мусатов, Т. Яценко та ін. Чинники розвитку комунікативних вмінь особистості досліджувалися такими науковцями, як Н. Антонова, Л. Петровська, та ін. Не дивлячись на широку представленість проблеми у науковій літературі, мало вивченими залишаються аспекти пошуку ефективних методів розвитку комунікативної компетентності

У цьому контексті важливо дослідити, яким чином можна оптимізувати процес розвитку комунікативних навичок майбутніх психологів у віртуальних

навчальних середовищах та які аспекти цього процесу варто акцентувати в умовах дистанційного навчання.

Система вищої освіти в Україні змінюється і підлаштовується до нових реалій: створюються нові підходи та моделі навчального процесу, викладачі та студенти пристосовуються до особливостей дистанційного навчання. Це включає оволодіння цифровими навичками та знаннями. Таким чином, питання розвитку комунікативних компетенцій студентів у дистанційному навчанні є важливим і потребує подальшого дослідження, тому тема нашого дослідження “Розвиток комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів в умовах тривалого дистанційного навчання”

Метою даного дослідження є вивчення та аналіз процесів розвитку комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів в умовах тривалого дистанційного навчання.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз поняття комунікативних компетентностей та особливості їх розвитку.
2. Визначити комунікативні компетентності практичних психологів як важливу складову майбутньої практичної діяльності.
3. Емпірично дослідити розвиток комунікативних компетентностей в умовах тривалого дистанційного навчання.
4. Розробити профілактичну програму щодо розвитку комунікативних компетентностей практичних психологів.

Об'єктом дослідження є процес розвитку комунікативних компетентностей.

Предметом дослідження є розвиток комунікативних компетентностей студентів, які навчаються у віртуальному навчальному середовищі.

Для вирішення окреслених завдань та досягнення мети використані наступні **методи дослідження**: використано комплекс теоретичних (теоретико-методологічний аналіз проблеми, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних) та емпіричних (анкетування, тестування) методів; констатувальний та формувальний експерименти.

Для проведення емпіричного дослідження було використано комплекс тестових методик: щоб оцінити здатність і бажання людини розуміти стан і почуття інших - методику діагностики комунікативних здібностей, “Діагностику комунікативної, соціальної компетентності КСК” Н. Фетіскіна, В. Козлова, задля визначення здатності розуміти власні емоції, емоції інших людей, рівень емпатії було використано діагностику “емоційного інтелекту” Н. Холла, задля виявлення навичок, які відіграють ключову роль у міжособистісному спілкуванні та організації групової діяльності - “Виявлення комунікативних здібностей”. Методи математичної статистики – коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона.

Методики були проведено в застосунку Google Форми, там же проводилось опитування та збір результатів. Використовувався якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження за допомогою програми SPSS.

Наукова новизна теми полягає в дослідженні інноваційних підходів та стратегій, спрямованих на вдосконалення комунікативних навичок майбутніх практичних психологів. Робота включає результати емпіричних досліджень, в яких аналізуються конкретні практики та стратегії розвитку комунікативних компетентностей, а не лише теоретичні концепції.

Теоретична значущість дослідження враховує психологічні аспекти комунікації, зокрема взаємодію в умовах дистанційного навчання, що сприяє уточненню теоретичних моделей комунікації. Тема спрямована на поєднання концепцій комунікаційної психології із сучасними інформаційними

технологіями, надаючи новий погляд на розвиток комунікативних навичок у середовищі.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається із: вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменувань, із них 12 іноземними мовами). Основний зміст роботи викладено на 54 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 5 таблиць і 4 рисунків на 3 сторінках. Загальний обсяг роботи – 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.

1.1. Комунікативні компетентності та особливості їх розвитку

Комунікативні компетентності представляють собою невід'ємний елемент успішної взаємодії в сучасному суспільстві, враховуючи зростання значення комунікації в різноманітних сферах життя. Ці навички включають в себе вміння ефективно висловлювати свої думки, а також вміння слухати та розуміти інших. Розвиток комунікативних компетентностей є невід'ємною частиною освіти, оскільки вони сприяють не лише побудові успішних взаємовідносин, але й вдосконаленню професійних навичок.

Основні аспекти цього розвитку включають в себе вивчення різноманітних видів мовленнєвої діяльності, розвиток вміння адаптувати своє спілкування до різних аудиторій та культурних контекстів. Крім того, важливо враховувати роль навичок письма та використання засобів електронної комунікації в сучасному інформаційному суспільстві. Розуміння та розвиток цих аспектів сприяють формуванню повноцінної особистості та готовності до успішної соціальної і професійної взаємодії.

Термін «компетенція» походить від латинського слова "competere", що означає "бути здібним до чого-небудь". Одним із перших цей термін у своїх працях про мову використав німецький вчений В. Гумбольдт. Однак, як лінгвістичний термін, його ввів Н. Хомський - американський мовознавець. Він розумів «комунікативну компетенцію» як здібність, необхідну для виконання певної мовленнєвої діяльності рідною мовою.

В свою чергу, американський дослідник Д. Хаймс [54] підкреслює, що для ефективного мовленнєвого спілкування недостатньо лише знати мовні правила.

Він зазначав, що також необхідно враховувати знання культури та соціальні обставини. Д. Хаймс розглядав комунікативну компетенцію як інтегративне явище, яке включає не тільки лінгвістичні, але й соціокультурні компоненти. Він визначав одиниці мови та мовлення як ключові елементи комунікативної компетенції, які учасники комунікації використовують відповідно до змісту висловлювання в різних ситуаціях і контекстах спілкування .

Як зазначено у словнику термінів міжкультурної комунікації Ф. Бацевича [6], комунікативна компетенція – це сукупність знань і умінь, які потрібні для успішної участі в міжкультурній комунікації та взаємодії в різних умовах і з різними співрозмовниками. Вона включає набір комунікативних стратегій, володіння комунікативними правилами, постулатами, максимами і конвенціями спілкування. Комунікативна компетенція охоплює мовну, культурну, прагматичну, предметну та соціокультурну компетенції.

Так, як зазначає Т. Вольфовська [12], поняття "комунікативна компетентність" в сучасній психології і дійсно розглядається як готовність до активності, яка включає не лише знання і вміння взаємодіяти з іншими людьми, але й уміння ефективно застосовувати ці знання в практичних ситуаціях. Комунікативна компетентність охоплює розуміння контексту комунікації, вміння виражати свої думки та ідеї зрозуміло і адекватно, а також уміння слухати та розуміти інших людей .

Комунікативна компетентність особистості – це складне явище, яке характеризується різноманітними аспектами, основою яких є конкретні здібності. Н. Ануфрієва [4] розглядає такі індивідуальні здібності:

- Прогнозування соціально-психологічних ситуацій, у яких відбувається спілкування, тобто здатність прогнозувати певні дії;
- Програмування соціально-психологічних аспектів спілкування, виходячи з особливостей комунікативної ситуації;

- Адаптація до соціально-психологічної атмосфери комунікативної ситуації, тобто правильна оцінка позитивних і негативних сторін ситуації спілкування ;
- Управління соціально-психологічними процесами спілкування в комунікативній ситуації можна описати як управління організацією уваги співрозмовників, стимулювання їхньої активності та керування комунікаційним процесом .

Комунікативні навички виступають своєрідним фундаментом для подальшого розвитку комунікативної компетентності особистості. Комунікативні навички не є вродженими, вони формуються, вдосконалюються та розвиваються з часом.

Як зазначає О. Корніяка [20], до таких навичок належать:

- Комунікабельність (потреба в спілкуванні з молоддю, вільне володіння мовою);
- Філантропія (виявлення доброзичливості, емпатії та поваги до учнів, прийняття їхньої поведінки навіть у складних ситуаціях);
- Емпатія (співпереживання без осуду, співчуття до учня, бажання допомогти учневі без переслідування конкретної виховної мети);
- Чесність (вміння бути природним у стосунках, не ховаючись за масками чи ролями).
- Відкритість (вміння чесно говорити про свої думки та почуття, готовність розкривати своє внутрішнє «я» перед іншими);
- Ініціативність (вміння встановлювати контакт, не чекаючи на ініціативу інших);
- Винахідливість (висока комунікативна культура, вміння встановлювати емоційне благополуччя на всіх етапах спілкування);

- Гнучкість (здатність змінювати тактику взаємодії відповідно до ситуації);
- Спонтанність (демонстрація непідробного інтересу до іншої людини, вміння говорити і діяти безпосередньо).

Західноєвропейська наука в обличчі таких науковців як Д. Хаймс, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Дж. Серль, Е. Гоффман [54; 50; 55; 61; 53] розглядає загальний методологічний підхід до комунікативної компетентності як здатність налагоджувати і підтримувати зв'язки з іншими людьми. Це включає комплекс знань, умінь та навичок, деякі для ефективної комунікації [56, с. 117]. У межах цього підходу особливу увагу приділено безпосередній взаємодії, декомунікативна компетентність спрямована на розвиток навичок спілкування. Дії включають перетворення комунікативних ситуацій з погляду на їх об'єктивність, розуміння та інтерпретацію. Це зумовлено тим, що в процесі розробки осі комунікативного простору людина переймається з інструментами культурного середовища для аналізу таких ситуацій за допомогою вербальних і візуальних засобів [56, с. 130]. В. Лендшейер визначав функцію комунікативної компетентності як здатність змінювати глибину та спектр спілкування, розуміти інших і бути зрозумілим у процесі спілкування [56, с. 122]. Він підкреслював, що комунікативна компетентність не є статичним показником успіху, а показує постійний розвиток і вдосконалення досвіду спілкування.

Із важливих чинників розвитку комунікативної компетентності можна виділити емоційний інтелект, який показує здатність людини розуміти й контролювати як власні емоції, так і емоції інших. Дослідженням питання емоційного інтелекту займалась А. Турчинова [41], як зазначає автор, ці навички мають особливе значення для учасників освітнього процесу, але є критичними для психологів, як у процесі особистого спілкування, так і під час онлайн-консультацій з клієнтами. Емоційний інтелект допоможе фахівцям створити особливу атмосферу під час роботи, що є особливим місцем у груповій взаємодії, наприклад, під час вебінарів, тренінгів чи марафонів.

Здатність психолога розуміти емоційний стан клієнта дає можливість краще оцінити його психологічний стан, рівень мотивації, а також забезпечити повне задоволення від процесу та результатів роботи. Крім того, для психологів важливо вміти виражати свої емоції та навчати своїх клієнтів, зокрема, підбираючи правильні слова для передачі почуттів. Дослідники також підкреслюють позитивний зв'язок між емоційним інтелектом і такими аспектами комунікативної компетентності, як орієнтація на досягнення цілого спілкування, здатність розуміти й розрізняти емоції та досвід інших людей, а також здатність до нестандартного вирішення складних комунікативних ситуацій. Натомість, негативна кореляція виявлена з такими рисами, як домінування, консерватизм і конформізм [59].

І. Пузь [37] пропонує поняття «комунікативний потенціал» людини і розглядає його як «наявність певних комунікативних якостей, що характеризують здатність здійснювати комунікативну діяльність». Так, наприклад, І. Пузь виділяє такі складові: пізнавальна, комунікативно-мовленнєва, соціально-перцептивна та інтерактивна.

Опираючись на роботи О. Загородної [15], можна сказати, що комунікативну компетентність варто вважати більш загальним поняттям, порівняно з професійною комунікативною компетентністю. За думкою авторки, комунікативна компетентність включає різні лінгвістичні, фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексикологічні компетенції, що регулюють правила вербального та невербального спілкування та соціолінгвістичної адекватності, необхідні для оволодіння як вітчизняним, так і зарубіжним досвідом у професійній сфері.

Дж. Маккроскі [57] використовує наступний підхід до структури комунікативної компетентності особистості:

- Когнітивний аспект стосується знання мовних норм, граматики, правил комунікації, культури мовлення та етичних принципів, які регулюють взаємодію між людьми.
- Емоційний аспект відображає здатність до емоційної чутливості, співпереживання, розуміння емоцій інших людей та сприйняття невербальних сигналів.
- Поведінковий аспект охоплює комунікабельність, здатність легко встановлювати контакти, ініціативність у співпраці, вміння адекватно реагувати під час спілкування, рівень самоконтролю в комунікації та організаційні здібності.

Цей підхід дозволяє досліджувати різні аспекти комунікативної компетентності особистості і використовується в наукових дослідженнях як в українському так і в міжнародному науковому середовищі

Когнітивний аспект комунікативної компетентності спеціаліста знання закладається ще в шкільні роки, коли учні вивчають мову, літературу та етику, і продовжують вдосконалюватися впродовж життя. Емоційний компонент є складовою частиною загального емоційного інтелекту особистості, формується з раннього дитинства та розвивається протягом усього життя. Поведінковий аспект комунікативної компетентності психолога відбувається активного розвитку під час навчання у вищому навчальному закладі відповідно до особливостей майбутньої професійної діяльності.

Як зазначає А. Турчинова [41], одним із ключових факторів розвитку комунікативної компетентності це емоційний інтелект, який збільшується як здатність людини розуміти та контролювати власні емоції, а також емоції інших людей. Ці навички особливо важливі для учасників освітнього процесу, проте вони мають особисте значення для психологів, як під час особистих зустрічей, так і під час дистанційної взаємодії з клієнтами. Емоційний інтелект дозволяє фахівцю створити незвичайний психологічний клімат під час роботи, що є

особливим предметом у груповій взаємодії, такий як вебінари, майстер-класи.

Здатність розуміти емоційний стан клієнта досягти психологічної оцінки його психологічного стану, рівня зацікавленості в роботі, а також повне задоволення від процесу та результатів роботи. Крім того, для практикування психолога важливо вміти виражати власні емоції та навчати цього клієнта — це включає здатність правильно підбирати слова для передачі своїх почуттів.

Дослідники Д. Гофман [53] та Морено-Мансо [58] також відзначають, що існує позитивний зв'язок між емоційним інтелектом і певними аспектами комунікативної компетентності, як орієнтація на досягнення основних цілей взаємодії, здатність розуміти та розрізняти почуття та досвід партнерів по спілкуванню, а також навички нестандартного рішення складних комунікативних завдань. Одночасно встановлений негативний зв'язок із такими рисами, як домінантність, консервативність і емоційність до конформізму

Отже, після аналізу багатьох наукових джерел стає зрозумілим, що комунікативна компетенція відображає комунікативні здібності особистості, який визначає її здатність ефективно спілкуватися у різних сферах життя. Вона характеризується комунікативними можливостями особистості та впливає на якість і успішність її взаємодії з іншими людьми. Комунікативна компетенція враховує самостійність мовленнєвих навичок особистості. Це практичний аспект проблеми взаєморозуміння, який відображає рівень культурної освіченості особистості у суспільстві та сприяє вихованню толерантності та взаєморозуміння. Опираючись на проведений аналіз наукових підходів до тлумачення сутності комунікативної компетентності, ми вважаємо за доцільне уточнити це поняття відповідно до проблематики нашого дослідження.

1.2. Комунікативні компетентності практичних психологів як важлива складова майбутньої практичної діяльності

У сучасному світі, де соціальні взаємодії визначають успіх і результативність професійної діяльності, комунікативні компетентності стають ключовим елементом для практичних психологів. Вивчення та розвиток цих навичок стає важливою задачею, оскільки вони є необхідною складовою майбутньої практичної діяльності цих спеціалістів.

Комунікативні здібності практичних психологів визначають їх здатність ефективно взаємодіяти з клієнтами, створюючи довіру та сприяючи психологічній підтримці. Важливість цих навичок підкреслюється не лише в контексті індивідуальної роботи з клієнтами, але і у взаємодії з колегами та іншими фахівцями. У даному контексті, вивчення комунікативних компетентностей практичних психологів є ключовим аспектом їхньої підготовки для успішної і ефективно професійної діяльності в сфері психології.

За словами І. Черезової [46], важливим аспектом у розвитку комунікативної компетентності є також вміння ефективно співпрацювати з іншими фахівцями, враховуючи колективний підхід до розв'язання складних психологічних завдань. Комунікація з колегами, вчителями, адміністративним персоналом та іншими фахівцями є необхідним елементом професійного оточення.

Сьогодні, в психологічному середовищі важко переоцінити роль комунікативних компетентностей для практичних психологів. Ці навички не лише визначають якість взаємодії з клієнтами, але й є важливою складовою успішної майбутньої практичної діяльності в цій області.

Як зазначає Н. Шевченко [49], психологічним механізмом професійної спрямованості особистості є інтеграція її якостей та характеристик, яка

охоплює складну багаторівневу систему мотивів, цінностей, особистісних смислів і здібностей. Ці елементи формують професійно значущі риси, серед яких особливу роль відіграє психологічна обізнаність.

Практичні психологи, які володіють високим рівнем комунікативних компетентностей, мають здатність ефективно спілкуватися з різними людьми, створюючи довіру та відкритість в процесі консультацій та терапії. Ця здатність відіграє ключову роль у виявленні та розумінні проблем клієнтів, сприяючи емпатії та психологічній підтримці.

Особливу вагу має вміння адаптувати стиль комунікації до індивідуальних потреб та характеристик кожного клієнта, враховуючи його культурні особливості та індивідуальний психологічний контекст. Це не тільки сприяє ефективності процесу консультування, але й допомагає побудувати позитивний та довірливий відносини з клієнтом.

Отже, розвиток комунікативних компетентностей стає критично важливим завданням для практичних психологів, щоб успішно функціонувати в сучасному психологічному середовищі та надавати якісні психологічні послуги.

Погоджуючись із думкою О. Загородньої [15], розглядається комунікативна компетентність як ширше поняття визначення з професійною комунікативною компетентністю, яку можна стверджувати, що для глибокого розуміння процесу розвитку комунікативної компетентності у студентів, які здобувають вищу освіту в галузі психології, необхідно отримати специфіку їх майбутньої професійної діяльності.

Розуміючи специфіку професії, майбутній психолог повинен бути здатним встановлювати контакти та підтримувати взаємодію з іншими, ефективно спілкуватися та досягати розуміння під час виконання своїх професійних завдань. Важливо, щоб він розумів людську поведінку, міг розпізнавати емоційний стан і потреби людей, надавав психологічну підтримку, а також

знаходився індивідуальний підхід до кожного. Крім того, необхідно вміти правильно реагувати на прояв гніву чи незадоволення та керувати конфліктними ситуаціями, що є важливим для успішної комунікації та раціональної поведінки у професійній сфері.

Доктор А. Шейфул [62] класифікує чинники, які впливають на розвиток комунікативної компетентності особистості, розділяючи їх на дві основні групи: зовнішні та внутрішні. Цю позицію підтримують також українські психологи І.

Пузь і О. Шевченко [35], які вважають, що успіх у формуванні комунікативної компетентності залежить від взаємодії цих двох груп факторів.

Професія психолога належить до тих сфер, де комунікація є фундаментом у всій роботі, а успішність професійної діяльності залежить від ефективності комунікативних процесів. Оскільки взаємодія з людиною є центральним елементом цієї професії, комунікативна компетентність стає ключовою складовою професійної майстерності психолога.

Українська дослідниця Н. Альохіна [2] виділяє кілька важливих факторів, що впливають на розвиток комунікативної компетентності здобувачів освіти. Серед них — професійна спрямованість навчального процесу, зацікавленість у майбутній професії, здатність опанувати забезпечення професійними навичками, чітка навчальна мотивація, вміння навчатися самостійно, прагнення до самовдосконалення, а також спрямованість навчальних технологій, форм, методів та засобів, зокрема із залученням комп'ютерних та інформаційних технологій.

Комунікативність особистості психолога – це індивідуально-специфічний комплекс комунікативних особливостей психолога (внутрішньоособистісних і поведінкових), що характеризує компетентність психолога в реалізації комунікативної складової освітньої діяльності.

О. Низовець [30; 32] у структурі комунікативної компетентності особистості психолога виділяють чотири взаємопов'язані рівні: базовий, змістовий, операційний та рефлексивний. Метою кожного рівня є забезпечення певних аспектів компетентності комунікативної діяльності психолога.

Базовий рівень комунікативної компетентності охоплює загальну спрямованість і мотивацію комунікативної поведінки психолога, а також її взаємозв'язок з професійними цілями. На початковому рівні враховуються глибинне ставлення та ціннісні орієнтації психолога у сфері спілкування.

Змістовний рівень комунікативної компетентності психолог розробляє комунікативні програми та плани для професійного спілкування з метою досягнення конкретних освітніх цілей. Кожен педагог варіює свою комунікативну поведінку відповідно до власних особливостей мислення, темпераменту та характеру.

Більше того, успіх чи невдача побудови індивідуальної програми спілкування залежить від широти і глибини знань психолога. Операційний рівень комунікативної компетентності психолога – це система індивідуальної комунікативної компетентності. Цей рівень призначений забезпечити реалізацію необхідної комунікативної поведінки в процесі виконання комунікативного плану для вирішення психологічного завдання.

Індивідуальні системи комунікативної компетентності та компетенції безпосередньо проявляються в комунікативній поведінці психолога.

Рефлексивний рівень комунікативної компетентності передбачає, що психолог оцінює та аналізує власну професійну діяльність. Рефлексивний рівень комунікативної компетентності психологів об'єднує внутрішні характеристики, тобто самонавчання, самовдосконалення, причинно-наслідковий аналіз, постановку питань, здатність до реалізації ціннісних

критеріїв, і поведінкові характеристики, тобто застосування вищезазначених характеристик до складних умов і ситуацій психологічної діяльності.

Взаємозв'язок усіх рівнів комунікативної компетентності психолога гарантує реалізацію цілісної комунікативної діяльності психолога, спрямованої на ефективне вирішення педагогічного завдання.

Загальновідомо, що специфіка професії психолога вимагає від студентів розвитку різних особистісних якостей і здібностей. Особливу увагу приділено розвитку володіння вербальними і невербальними засобами спілкування та здатність легко встановлювати контакти. Слідуючи думками науковців, серед яких О. Мудрик, Н. Кузьміна, В. Казібекова, комунікативна компетентність є «основою професіоналізму психолога», подальша взаємодія з людьми є ключовим аспектом цієї професії [29; 18].

З огляду на це, дослідження процесу формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів має велике практичне значення. Від рівня розвитку цієї навички залежить не лише професійна ефективність, але й особистісне зростання фахівця.

Дослідники Ю. Косенко, Л. Левченко [21] та І. Ковальчук [19] наголошують, що для успішного виконання професійних обов'язків психолог повинен володіти такими елементами комунікативної компетентності: 1) здатність передбачати соціально-психологічні характеристики комунікативної ситуації; 2) вміння планувати спілкування з урахуванням специфіки ситуації; 3) здатність керувати соціально-психологічними аспектами взаємодії; 4) зміна налагоджувати контакт на різних рівнях психологічної дистанції; 5) гнучкість і адекватність у зміні комунікативних позицій під час спілкування.

І. Ковальчук [19] наголошує, що комунікативна компетентність - це складова більш загального поняття, яке називають «комунікативний потенціал особистості». Потенціал охоплює всі характеристики, які втратили ефективність людини Цей спілкується з іншими. До його складу входять не лише

комунікативні якості, які відображають рівень розвитку потреб у спілкуванні, але й комунікативні можливості, такі як ініціативність у спілкуванні, вміння створювати та реалізовувати власні стратегії взаємодії, а також здатність адекватно реагувати на емоційні сигнали. Ці складові набувають особливої ваги в сучасних українських реаліях, де результативне спілкування створює ключову роль у розв'язанні численних соціальних і професійних завдань — від політичних переговорів до координації роботи в громадських і волонтерських організаціях .

Отже, розвиток комунікативних компетентностей стає критично важливим завданням для практичних психологів, щоб успішно функціонувати в сучасному психологічному середовищі та надавати якісні психологічні послуги.

1.3. Розвиток комунікативних компетентностей в умовах тривалого дистанційного навчання

У сучасному світі технології та засоби електронної комунікації активно впроваджуються у всі сфери життя, тому освіта не залишається осторонь цього процесу. Зокрема, тривале дистанційне навчання, яке стало нормою для багатьох освітніх установ, висуває нові виклики перед учнями та вчителями. Розвиток комунікативних компетентностей стає особливо важливим аспектом у цьому випадку, враховуючи особливості взаємодії в віртуальному середовищі.

Перші неформальні групи, які надавали психологічну підтримку через Інтернет, з'явилися в 1976 році в США, коли почали розповсюджуватися персональні комп'ютери. Вже в 1979 році онлайн-консультування стало досить розширеним явищем. У Західній Європі та США цей формат почав активно розвиватися з середини 90-х років. З 2010-х років практикуючі психологи, як на

Заході, так і в пострадянських країнах, активно розширюють свою онлайн-діяльність. Вони створюють професійні акаунти, групи та сторінки з психологічним контентом у соцмережах, використовують онлайн-марафони, квести, вебінари, ведуть канали на YouTube і Telegram, надають підтримку в чатах та консультують клієнтів онлайн.

Тривале дистанційне навчання, що стало необхідністю у зв'язку зі сучасними реаліями, викликає ряд нових завдань та потреб, серед яких ключове значення має розвиток комунікативних компетентностей у всіх учасників освітнього процесу. В умовах віртуального навчання, де фізичний контакт обмежений, забезпечення ефективного спілкування та взаємодії виявляється особливо важливим аспектом.

Використання особистісно-орієнтованого підходу в умовах тривалого дистанційного навчання при підготовці майбутніх психологів передбачає створення сприятливого освітнього середовища для їхнього особистісного та професійного розвитку, навіть за відсутності безпосередньої фізичної взаємодії. Це включає забезпечення інструментів для самостійного зростання студентів через онлайн-ресурси, стимулювання професійної та творчої активності за допомогою інтерактивних цифрових технологій, а також підтримку можливостей для самореалізації у професійній діяльності в майбутньому. Основні засади цього підходу зберігають свою актуальність і ґрунтуються на роботах відомих психологів і педагогів, таких як В. Андрущенко, І. Бех, А. Бойко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Савченко та ін. [7; 14; 16].

Особистісно-орієнтована взаємодія в дистанційному навчальному процесі має особливе значення. Вона забезпечується за допомогою інструментів для емпатійного спілкування, таких як відеозустрічі, онлайн-чати та форумні дискусії, що дозволяють викладачам ефективно практикувати уважне слухання і підтримувати атмосферу взаємної довіри та відкритості. Викладачі мають розуміти та враховувати індивідуальні психологічні особливості кожного

студента, адаптуючи методи навчання до їхніх потреб [38, с. 125]. У цьому контексті особливо важливим стає розвиток індивідуальних якостей студентів, зокрема здатності до саморегуляції, самостійного планування та організації свого навчання [14].

Ефективний професійний розвиток психолога в дистанційній освіті пов'язаний із формуванням особистісно-професійної ідентичності, яка включає рефлексію з урахуванням духовних, особистісних, діяльнісних і інтелектуальних аспектів. Психолого-педагогічні умови для цього в онлайн-форматі мають бути ретельно продумані: це можуть бути цифрові інструменти для рефлексії, спеціальні програми для підтримки саморозвитку та віртуальні практики, що імітують реальні професійні ситуації.

Особистісно-професійний розвиток психолога в онлайн-середовищі потребує акцентування на аспектах, які забезпечують баланс між професійною діяльністю та особистісним розвитком. Зокрема, у дистанційній освіті слід звертати увагу на акмеологічні принципи досягнення професійних вершин, розвиток гуманістично-альтруїстичної спрямованості, творчу саморегуляцію та активне використання освітніх технологій. Майбутній психолог має формувати своє професійне середовище, використовуючи сучасні онлайн-інструменти, що сприяють індивідуально-творчому переосмисленню соціально-виховних завдань і адаптації професійних стандартів під власні потреби.

Для забезпечення особистісно-орієнтованого підходу в підготовці майбутніх психологів, в умовах тривалого дистанційного навчання, доцільно використовувати різноманітні педагогічні технології. Це можуть бути технології самостійного розвивального навчання, естетотерапевтичні технології, ігрові методики, гуманітарно-особистісні підходи, технології розвивального, проблемного та індивідуального навчання, а також методики диференціації за рівнем знань і колективного навчання. Методи та засоби навчання мають бути організовані так, щоб кожен студент міг проявити свої унікальні здібності та

особистісну неповторність незважаючи на складнощі, викликані дистанційним навчанням [44; 45].

Отже, тривале дистанційне навчання не лише вимагає адаптації до нових технологій, але й акцентує важливість розвитку комунікативних компетентностей. Вироблення цих навичок не лише полегшує процес навчання, але й сприяє збереженню якісного взаємодії в онлайн-середовищі, забезпечуючи успіх та ефективність навчального процесу.

Висновки до розділу 1

Отже, важливо підкреслити, що екстремальні умови, зокрема тривале дистанційне навчання, створюють унікальний контекст для розвитку та виявлення комунікативних навичок. Цей контекст має значущі наслідки як для особистісного зростання студентів, так і для групової динаміки в освітньому середовищі.

Теоретичні засади дослідження комунікативних компетентностей в умовах тривалого дистанційного навчання дозволяють виявити ключові концепції, що лежать в основі цього питання. Пандемія та інші кризові ситуації стали поштовхом для перегляду традиційних методів комунікації, що поставило перед студентами та викладачами нові виклики. Дослідження аспектів, таких як стресове середовище, обмежені ресурси (наприклад, технічні проблеми чи недостатній доступ до інтернету) та несподівані ситуації, сприяє кращому розумінню впливу цих умов на якість і ефективність взаємодії учасників освітнього процесу.

Дистанційне навчання вимагає від студентів не лише освоєння навчальних матеріалів, а й опанування нових комунікативних стратегій, зокрема у віртуальних середовищах. Важливо, що комунікативні компетентності в такому середовищі пов'язані з гнучкістю, здатністю чітко передавати

інформацію через цифрові канали та вмінням будувати довірчі стосунки в умовах відсутності фізичної присутності. Це формує новий набір навичок, які можуть бути цінними не тільки в навчанні, а й у майбутній професійній діяльності.

Дослідження проблеми комунікативних компетентностей у дистанційному навчанні також вказує на можливі шляхи покращення освітньої взаємодії. Це включає в себе розробку спеціальних тренінгів та програм, спрямованих на розвиток навичок ефективного онлайн-спілкування, управління стресом і співпраці в умовах обмежених ресурсів. Наприклад, симуляції кризових ситуацій або сценаріїв дистанційної роботи можуть допомогти студентам адаптуватися до непередбачуваних обставин, що є важливою частиною підготовки до реальних викликів у професійному житті.

У цілому, дослідження теоретичних основ комунікативних компетентностей в умовах тривалого дистанційного навчання має велике значення як для наукового розвитку, так і для практичного впровадження знань у різні сфери діяльності. Ефективна комунікація у віртуальному середовищі стає критично важливою у світі, що дедалі більше орієнтується на цифрові рішення. Вміння адаптуватися до таких умов, забезпечувати якісну взаємодію та керувати власними комунікативними стратегіями сприятиме успіху як в освіті, так і в майбутній професійній діяльності.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Організація та хід емпіричного дослідження

Метою емпіричного дослідження є вивчення та аналіз процесів розвитку комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів в умовах тривалого дистанційного навчання.

Наше дослідження проводилось у Криворізькому державному педагогічному університеті протягом травня-червня 2024 року. Загальна вибірка — 40 досліджувальних бакалаврів та магістрів спеціальності “психологія”.

Дослідження проходило у три етапи:

Перший етап: Проводився аналіз науково-психологічної літератури з метою визначення ключових понять і основ досліджуваної теми, а також оцінки ступеня її розробленості у наукових джерелах. Це допомогло визначити концептуальні рамки дослідження.

Другий етап: Відбулася діагностика рівня розвитку комунікативних компетентностей у вибраній групі. Зібрано та проаналізовано дані, що дозволило виявити основні тенденції, проблеми і можливості для покращення комунікативних навичок у досліджуваній вибірці.

Третій етап: На основі отриманих даних розроблено конкретні рекомендації щодо методик навчання і тренінгів, спрямованих на покращення комунікативних навичок майбутніх практичних психологів. Було запропоновано створити програму або курс, орієнтований на розвиток цих навичок, з урахуванням ідентифікованих потреб і потенціалу учасників дослідження.

Було використано наступні методи та методики дослідження:

“Виявлення комунікативних здібностей”.

Методика "Виявлення комунікативних здібностей" [39] спрямована на оцінку навичок, які відіграють ключову роль у міжособистісному спілкуванні та організації групової діяльності. Ця методика дозволяє визначити рівень розвитку комунікативних здібностей (вміння взаємодіяти з людьми, встановлювати контакти, спілкуватися ефективно) та організаторських здібностей (здатність координувати роботу групи, приймати рішення, розподіляти завдання).

Процес оцінювання за цією методикою полягає у відповіді на серію з 20 питань, які відображають реальні ситуації взаємодії з людьми. Час виконання методики становить 10-15 хвилин. За результатами опитування можна отримати уявлення про те, наскільки добре людина володіє навичками комунікації та організації, що є важливими для успішної соціальної та професійної діяльності. Методика широко використовується у кадрових відборі, психологічних консультаціях, а також у навчальних закладах для виявлення потенціалу студентів чи співробітників.

Характерною рисою методики є її практична спрямованість на оцінку конкретних поведінкових проявів, а також можливість швидкої і доступної діагностики.

Згідно із шкалою результатів (табл. 2.1), ми отримуємо 3 рівні здібностей — високий, середній та низький.

Таблиця 2.1

Шкала оцінювання комунікативних здібностей

		Рівні
Сума балів	15-20 балів	високий рівень
	10-14 балів	середній рівень
	0-9 балів	низький рівень

“Діагностика комунікативної, соціальної компетентності (КСК)”

Методика "Діагностика комунікативної та соціальної компетентності (КСК)" [42] призначена для оцінки рівня розвитку комунікативних і соціальних навичок людини. Вона допомагає визначити, наскільки ефективно індивід здатний взаємодіяти з іншими людьми, адаптуватися до соціального середовища, а також вирішувати конфліктні або проблемні ситуації в комунікаціях.

Методика містить набір із 100 тестових запитань, які оцінюють різні аспекти комунікативної поведінки. Основними показниками є комунікативна компетентність (уміння встановлювати контакти, вести діалог, вирішувати суперечності) та соціальна компетентність (здатність до соціальної адаптації, розуміння соціальних норм, здатність взаємодіяти в різних соціальних ситуаціях).

В результаті проведення тесту можна визначити рівень розвитку цих компетентностей, який зазвичай поділяється на низький, середній або високий.

Це дає змогу оцінити як сильні сторони людини у спілкуванні, так і ті області, які потребують вдосконалення.

Методика використовується в різних сферах, зокрема в психології, педагогіці, кадровому менеджменті, соціології, і є ефективним інструментом для вивчення особистісних особливостей, що впливають на соціальну взаємодію і комунікацію.

Діагностика "емоційного інтелекту" (Н. Холл)

Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла [43] є одним із найбільш поширених способів оцінки емоційного інтелекту, яка базується на концепції, що ЕІ є критичним фактором успіху як в особистому, так і в професійному житті. Емоційний інтелект - це здатність людини розуміти свої

власні емоції, керувати ними та розуміти емоції інших, що дозволяє краще взаємодіяти з оточуючими.

Основні компоненти методики:

1. Самосвідомість: Цей компонент включає здатність усвідомлювати власні емоційні стани та їхній вплив на поведінку. Людина з високою самосвідомістю може чітко визначити, що саме вона відчуває в певний момент, і розуміє причини виникнення цих емоцій.
2. Саморегуляція: Ця здатність передбачає контроль над своїми емоціями та імпульсами, що дозволяє зберігати спокій у складних ситуаціях, уникати імпульсивних рішень і ефективно адаптуватися до змін.
3. Мотивація: У контексті емоційного інтелекту мотивація означає внутрішнє прагнення досягати своїх цілей, незважаючи на труднощі. Люди з високим рівнем ЕІ зазвичай демонструють сильну внутрішню мотивацію, цілеспрямованість і здатність залишатися позитивно налаштованими.
4. Емпатія: Це здатність розпізнавати і розуміти емоційні стани інших людей. Вона включає здатність "читати" невербальні сигнали, розуміти почуття інших і демонструвати співпереживання, що сприяє створенню довірливих взаємин.
5. Соціальні навички: Цей компонент охоплює ефективну взаємодію з іншими людьми, включаючи комунікацію, керівництво та роботу в команді. Високий рівень соціальних навичок допомагає людині ефективно налагоджувати контакти, вирішувати конфлікти і вести переговори.

Ця методика допомагає визначити сильні та слабкі аспекти в розвитку емоційного інтелекту, що сприяє підвищенню ефективності комунікації та формуванню здорових відносин через краще розуміння емоційних процесів.

Завдяки цьому підходу, діагностика емоційного інтелекту за методикою Н. Холла стає важливим аспектом для вдосконалення самосвідомості, покращення міжособистісної взаємодії і підвищення якості життя в цілому.

2.2. Психологічний аналіз результатів дослідження

Зважаючи на тему нашого дослідження, вибірка учасників проводилась з тих студентів, хто виключно або частково навчаються лише в умовах дистанційного навчання. Учасникам діагностики видавався бланк з тестами, відповіді на які їм необхідно було давати швидко, не сильно замислюючись над питанням, для отримання більш точних результатів.

Виходячи з результатів нашої діагностики (рис.2.1), ми бачимо, що більшість студентів має середній рівень комунікативних здібностей.

Низький рівень (20%): Студенти з низьким рівнем комунікативних та організаційних навичок стикаються з труднощами у взаємодії в групах, управлінні конфліктами та плануванні діяльності. Це свідчить про потребу в індивідуальній роботі або спеціальних тренінгах для розвитку цих здібностей. Викладачам варто звернути увагу на цю групу, оскільки низький рівень може перешкоджати їхній подальшій академічній і професійній успішності.

Середній рівень (57,5%): Більшість студентів демонструє середні показники, що означає наявність базових комунікативних і організаційних умінь. Однак вони можуть відчувати невпевненість у нестандартних ситуаціях або не мати достатньої ініціативності. Для таких студентів важливо запроваджувати практичні завдання, що розвиватимуть їхні вміння вирішувати проблеми, ініціативність та відповідальність, зокрема через групову роботу.

Високий рівень (22,5%): Студенти з високим рівнем комунікативних і організаційних навичок проявляють лідерські якості, здатність швидко адаптуватися до нових умов і брати відповідальність. Вони можуть стати

прикладом для інших студентів. Для цієї групи корисно створювати можливості для керівництва проєктами та ініціативами, що дозволить їм повністю реалізувати свій потенціал.

Різні рівні комунікативних компетенцій серед студентів вимагають диференційованого підходу. Для кожної групи варто розробити відповідні методики для розвитку навичок, що включатиме як індивідуальну роботу, так і участь у групових проєктах, щоб максимізувати їхній професійний потенціал.

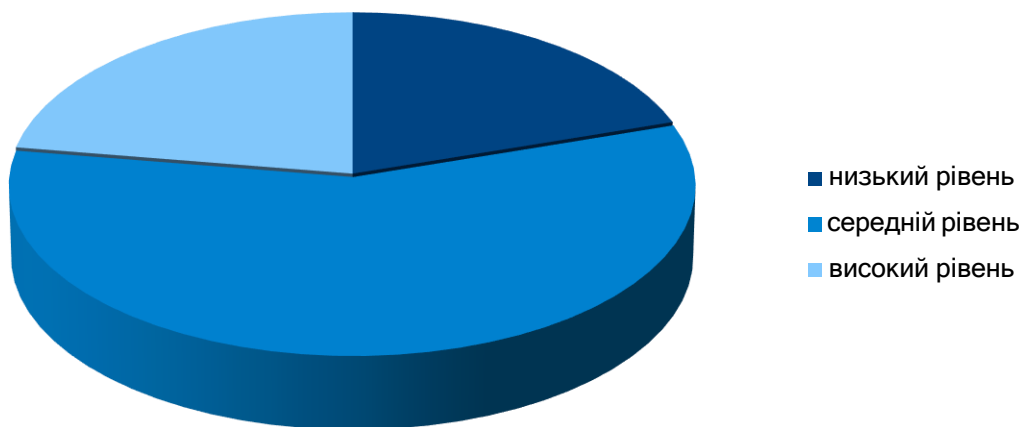

Рис. 2.1 Усереднені показники рівня комунікаційних здібностей за методикою “Виявлення комунікативних і організаторських здібностей”

Аналіз результатів демонструє, що більшість студентів мають середній рівень комунікативних здібностей, але є як сильні, так і слабші групи. Для ефективного розвитку комунікативних компетенцій слід забезпечити індивідуалізований підхід, з акцентом на практичну діяльність і розвиток соціальних навичок.

Наступна методика, яку ми використали для емпіричного дослідження має назву “Діагностика комунікативної, соціальної компетентності (КСК)”.

Інтерпретація результатів опитування відбувалась за 9 шкалами - товариськість, логічне мислення, емоційна стійкість, безтурботність, чутливість, незалежність, самоконтроль, схильність до асоціальної поведінки та правдивість. За достовірність відповіді їй відповідає шкала правдивості — фактор Л, та оскільки 1 людина набрала недостатню кількість балів, тому відповіді не враховуються, загальну діагностику було проведено серед 39 осіб.

За емпіричними даними, отриманими за методикою, були виявлені чотири діагностичні групи досліджуваних з різним рівнем загального показника компетентності — низький, середній, високий (переважна вираженість факторів), максимальний (таблиця 2.2, рис 2.2).

Таблиця 2.2

Середні показники комунікативної соціальної компетентності в діагностичній групі.

Рівень	Кількість осіб	Відсоток %
низький	3	7.7
середній	14	34.6
високий	14	36.7
максимальний	8	21

Як свідчать дані таблиці, розподіл респондентів за рівнем комунікативної та соціальної компетентності виглядає наступним чином:

Перша група (низький рівень) налічує 7.7% (3 особи). Ця група демонструє обмежену здатність до ефективного спілкування та взаємодії, що може потребувати додаткового втручання з боку викладачів для поліпшення

навичок.

Друга група (середній рівень) включає 34.6% (14 респондентів). Учасники цієї групи мають базові навички спілкування, але їм може бракувати гнучкості у вирішенні складних комунікативних завдань.

Третя група (високий рівень) — 36.7% (14 осіб). Учасники цієї групи демонструють достатньо високий рівень комунікаційних здібностей, що дозволяє їм бути ефективними у спілкуванні та соціальній взаємодії.

Четверта група (максимальний рівень) становить 21% (8 респондент). Ці респонденти мають найвищий рівень соціальної та комунікативної компетентності, що дає їм змогу активно брати участь у складних комунікаційних процесах та ініціювати їх.

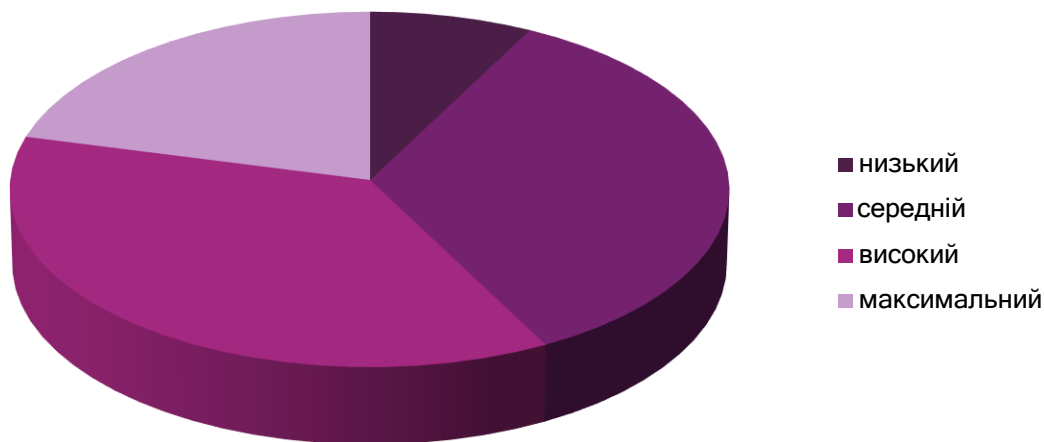

Рис. 2.2. Середні показники комунікативної соціальної компетентності в діагностичній групі.

Подальший аналіз буде базуватися на відмінностях між цими групами, враховуючи окремі показники кожного фактора: товариськість, логічне мислення, емоційна стійкість, безтурботність, чутливість, незалежність, самоконтроль та схильність до асоціальної поведінки. Результати за цими шкалами детально розглядаються у таблиці 2.3. Аналіз за кожним фактором

дозволить зробити цілісні висновки щодо структурних аспектів комунікативної компетентності для кожної з груп. Це забезпечить більш глибоке розуміння особливостей розвитку комунікативних навичок та вказівки для їх покращення.

Таблиця 2.3

Результати опитування “Діагностика комунікативної, соціальної компетентності (КСК)” за факторами

Фактори	Рівні (кількість осіб)			
	Низький рівень	Середній рівень	Переважаюча вираженість факторів	Максимальний рівень
Фактор А товариськість	2	15	13	9
Фактор В логічне мислення	4	17	12	6
Фактор С емоційна стійкість	4	13	14	8
Фактор Д безтурботність	5	14	15	5
Фактор К чутливість	4	16	12	7
Фактор М незалежність	2	10	17	10
Фактор Н самоконтроль	1	11	16	11
Фактор П схильність до асоціальної поведінки.	37	2	0	0

Для якісного аналізу результатів методики "Діагностика комунікативної, соціальної компетентності (КСК)" за факторами на основі отриманих даних, важливо розглянути кожен фактор окремо. Ми можемо побачити (рис.2.3), як ці фактори впливають на загальну комунікативну і соціальну компетентність респондентів, а також виділити сильні та слабкі сторони кожного з аспектів

Фактор А – Товариськість

Товариськість є важливою складовою комунікативних навичок, і більшість респондентів (понад 50%) мають її на рівні вище середнього або максимальному. Лише 2 респонденти мають низький рівень товариськості, що може вказувати на певну соціальну ізоляцію або невпевненість у взаємодії з іншими. Для цих осіб варто працювати над розвитком соціальних контактів і навичок спілкування.

Фактор В – Логічне мислення

Логічне мислення розвинене у більшості респондентів на середньому або вище рівнях. Проте, 4 респонденти мають низькі показники, що може свідчити про певні труднощі з аналітичними здібностями. Це може бути викликом у вирішенні складних завдань або вмінням чітко структурувати інформацію. Для підвищення цього фактора можна рекомендувати тренінги з розвитку критичного мислення.

Фактор С – Емоційна стійкість

Емоційна стійкість є важливим елементом соціальної компетентності, оскільки вона визначає, як людина реагує на стресові ситуації. Переважна кількість респондентів демонструє хорошу або високу емоційну стійкість. Однак, 4 респонденти потребують розвитку цієї навички, можливо, через участь у заняттях з психологічної стійкості та стрес-менеджменту.

Фактор Д – Безтурботність

Безтурботність вказує на рівень легкості у взаємодії з іншими та ставлення до складних ситуацій. Переважна більшість респондентів має цей фактор на середньому або вищому рівні, що свідчить про їхню здатність легко

спілкуватися і не надто переживати за дрібниці. Проте, 5 респондентів із низьким рівнем можуть бути занадто обережними або переживати за кожну деталь, що може впливати на їхнє самопочуття та здатність до відкритої комунікації.

Фактор К – Чутливість

Чутливість може впливати на здатність сприймати емоції інших людей та вміння будувати довірливі стосунки. Більшість респондентів мають середній рівень чутливості, що свідчить про баланс у їхній емоційній відкритості. Однак, для деяких респондентів із високою чутливістю (максимальний рівень) може бути важливо працювати над регуляцією власних емоцій, щоб уникати надмірної емоційної реакції.

Фактор М – Незалежність

Незалежність – важлива характеристика для самостійного прийняття рішень і виконання завдань. Більшість респондентів (переважна вираженість і максимальний рівень) демонструють високу незалежність, що свідчить про їхню самостійність та ініціативність. Лише 2 респонденти мають низький рівень, що може вказувати на потребу в підтримці або спрямуванні.

Фактор Н – Самоконтроль

Самоконтроль є необхідним для регуляції власної поведінки і прийняття зважених рішень. Більшість респондентів мають високий рівень самоконтролю, що позитивно впливає на їхню здатність зберігати спокій у складних ситуаціях.

Лише 1 респондент має низький рівень самоконтролю, що може свідчити про імпульсивність або проблеми зі стримуванням емоцій.

Фактор П – Схильність до асоціальної поведінки

Більшість респондентів (37 осіб) не мають схильності до асоціальної поведінки, що є позитивним показником. Це свідчить про відсутність агресії або негативних соціальних тенденцій. Лише 2 респонденти мають середній рівень, що може вказувати на певні труднощі у соціалізації, але це не є критичною проблемою.

Тож, узагальнюючи дані таблиці ми можемо виділити, що у респондентів добре розвинені фактори незалежності, самоконтролю, та товариськості, що свідчить про їхні високі соціальні компетенції та здатність до ефективної взаємодії. Фактори логічного мислення та емоційної стійкості мають значення для подальшого розвитку, оскільки деяка частина респондентів демонструє низькі показники в цих сферах. Схильність до асоціальної поведінки практично відсутня, що є позитивним аспектом, але для кількох респондентів можна працювати над розвитком соціальних навичок, щоб уникнути потенційних труднощів.

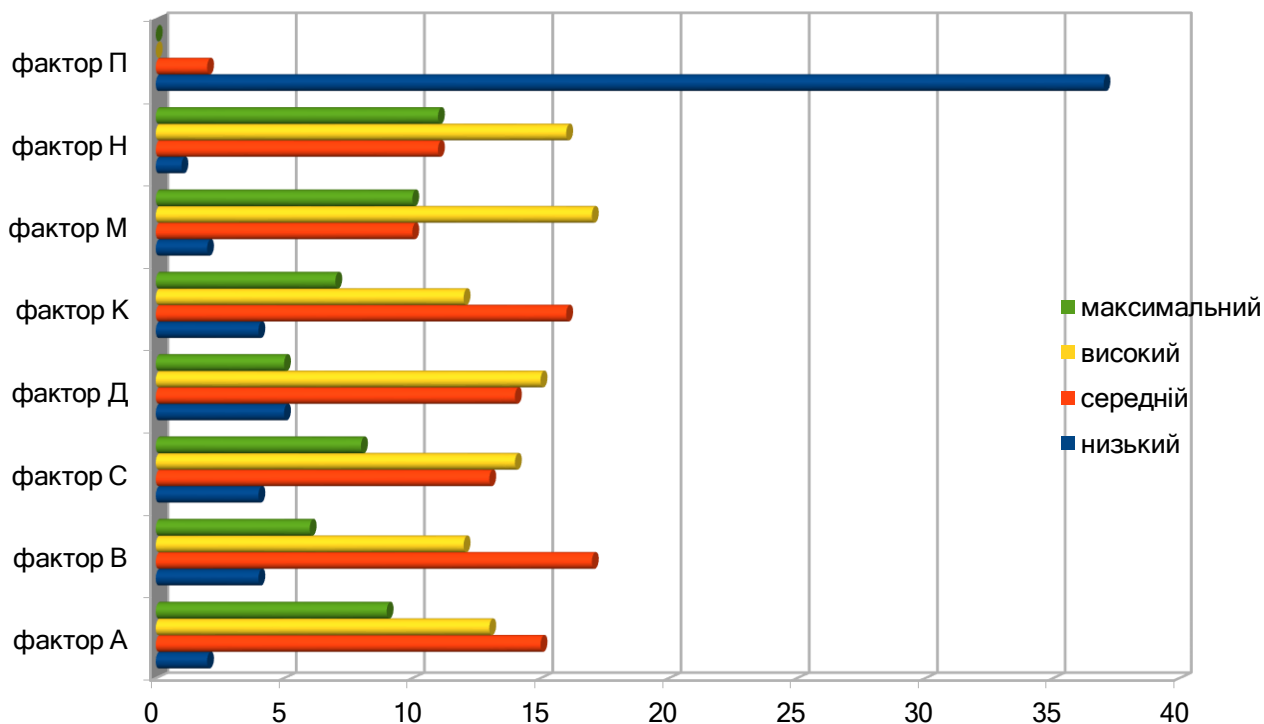

Рис.2.3. Результати опитування "Діагностика комунікативної, соціальної компетентності (КСК)" за факторами

Отже, методика "Діагностика комунікативної, соціальної компетентності (КСК)" дозволяє оцінити різні аспекти соціальної та комунікативної компетентності студентів у контексті дистанційного навчання. Результати показали, що тривале навчання в такому форматі має як позитивні, так і

негативні

наслідки.

З позитивних аспектів варто відзначити високий рівень самоконтролю та незалежності у більшості респондентів. Це свідчить про те, що дистанційне навчання стимулює студентів бути більш організованими та самостійними, що позитивно позначається на їхньому розвитку як майбутніх професіоналів. Крім того, значна кількість респондентів демонструє високий рівень емоційної стійкості та здатність адаптуватися до нових умов, що вказує на їхню гнучкість та здатність підтримувати продуктивність навіть у стресових ситуаціях.

Однак, є і проблемні моменти. Дистанційне навчання може негативно впливати на товариськість і комунікативні навички у студентів, особливо тих, хто вже має низький рівень соціальної компетентності. Відсутність безпосередньої соціальної взаємодії ускладнює формування нових контактів і може призвести до ізоляції. Також у деяких респондентів спостерігається низька емоційна стійкість, що може свідчити про труднощі у підтримці психологічної рівноваги в умовах тривалого дистанційного навчання.

Таким чином, методика КСК показує, що дистанційний формат навчання вимагає додаткових зусиль для підтримки соціальних взаємодій і розвитку комунікативних навичок. Поряд із позитивними результатами у сфері самоконтролю та незалежності, необхідно приділяти більше уваги емоційній підтримці студентів і стимулюванню їхньої соціальної активності.

Наступною методикою нашого дослідження стала діагностика емоційного інтелекту. Шкала емоційного інтелекту за методикою Н. Холла має п'ять ключових шкал, кожна з яких оцінюється за низьким, середнім та високим рівнем. Розглянемо детальний аналіз кожного рівня для кожної з цих шкал (таблиця

2.4)

Таблиця 2.4

Діагностика "емоційного інтелекту" (Н. Холл)

Шкала	Низький рівень (кількість осіб)	Середній рівень (кількість осіб)	Високий рівень (кількість осіб)
Шкала 1 Самоусвідомлення	26	11	3
Шкала 2 Управління своїми емоціями	24	12	4
Шкала 3 Емпатія	26	10	4
Шкала 4 Мотивація	20	15	5
Шкала 5 Соціальні навички	23	13	4

Провівши дослідження можна констатувати наступне:

Шкала 1 (Самоусвідомлення) та Шкала 3 (Емпатія) мають найвищий відсоток респондентів з низьким рівнем, що свідчить про труднощі з розпізнаванням і усвідомленням власних та чужих емоцій. Це важливий аспект емоційного інтелекту, який значно впливає на соціальну взаємодію.

Шкала 4 (Мотивація) має відносно більше респондентів із середнім та високим рівнями. Це вказує на те, що, попри дистанційне навчання, респонденти здатні підтримувати внутрішню мотивацію та самодисципліну, що позитивно позначається на їхній здатності досягати цілей.

Шкала 5 (Соціальні навички) показує збалансовані результати, що свідчить про наявність у респондентів базових навичок взаємодії, хоча й не на найвищому рівні. Це може бути наслідком адаптації до нових форматів комунікації в онлайн-середовищі.

На всіх п'яти шкалах низький рівень емоційного інтелекту зустрічається частіше за інші (від 20 до 26 респондентів), що свідчить про певні труднощі у респондентів із саморегуляцією емоцій, розумінням власних почуттів та почуттів інших, а також здатністю керувати емоційними взаємодіями.

Цей результат може бути частково пояснений впливом дистанційного навчання, яке обмежує особисті контакти і природну емоційну взаємодію. Тривала відсутність безпосередньої соціальної взаємодії може знижувати рівень розвитку таких важливих компонентів емоційного інтелекту, як емпатія, навички спілкування та самосвідомість.

Проте середній рівень на кожній шкалі виявлений у значної частини респондентів (10–15 осіб). Це свідчить про певні здібності до розпізнавання та управління емоціями, хоча респонденти можуть не завжди ефективно справлятися з емоційними викликами, особливо у складних або стресових ситуаціях. У той же час, високий рівень емоційного інтелекту мають лише невелика кількість респондентів (3–5 осіб), що свідчить про наявність сильних емоційно-комунікативних навичок у невеликої групи людей.

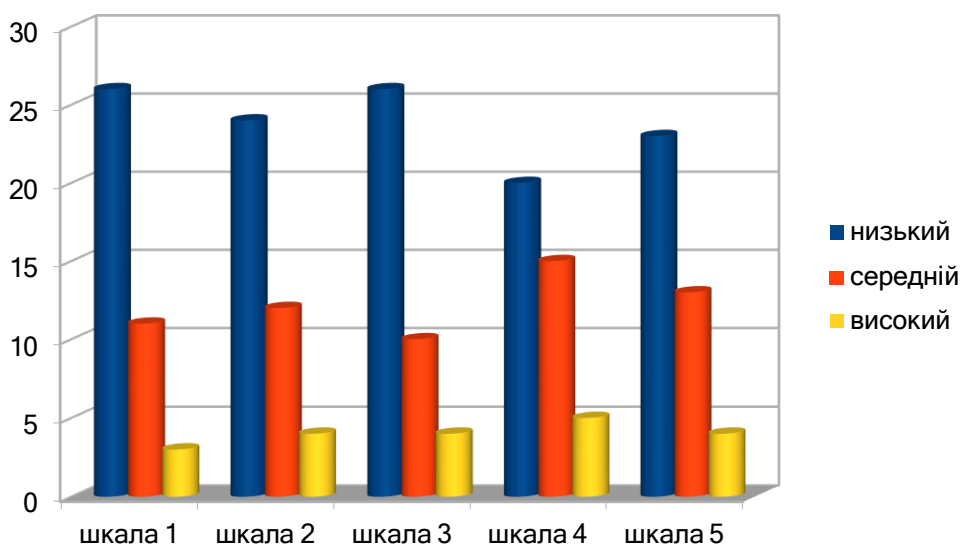

Рис.2.4. Діагностика "емоційного інтелекту" (Н. Холл)

Дистанційний формат навчання обмежує можливості для активного розвитку емоційного інтелекту, особливо через брак безпосередньої взаємодії в групах. Відсутність живої комунікації, невербальних сигналів та миттєвого емоційного зворотного зв'язку може перешкоджати ефективному розвитку таких аспектів, як самосвідомість, соціальні навички та емпатія.

Для визначення характеру зв'язку діагностованими параметрами комунікативної компетентності та емоційного інтелекту нами був проведений кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту Пірсона наведений у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кореляційний аналіз за Пірсоном між діагностикою КСК та діагностикою емоційного інтелекту Н.Холла

Фактори за діагностикою КСК	Шкала за діагностикою ЕІ Н. Холла				
	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5
Фактор А	-0,299	-0,204	-0,114	-0,330	-0,097
Фактор В	-0,123	-0,113	-0,145	-0,337	0,019
Фактор С	-0,348	-0,261	-0,369	-0,380	-0,176
Фактор Д	-0,018	0,119	0,148	-0,035	-0,028
Фактор К	0,100	0,045	0,145	0,067	-0,080
Фактор М	-0,201	-0,217	-0,131	-0,362	-0,122
Фактор Н	-0,187	-0,073	-0,164	-0,295	-0,129
Фактор П	-0,148	-0,156	0,005	0,065	-0,248

Було проведено кореляційний аналіз, з якого ми дізнались наступне:

Шкала 1 (емоційна обізнаність) має незначні, несуттєві коефіцієнти, мінімальним значенням яких є $-0,348$, а максимальним – $0,100$. Такі результати кажуть про ненадійний зв'язок, з чого ми можемо стверджувати, що зв'язок між емоційною обізнаністю та кожним з восьми факторів є скоріше випадковим, що свідчить про відсутність прямого сильного зв'язку;

Шкала 2 (управління своїми емоціями) має незначні, несуттєві коефіцієнти, мінімальним значенням яких є $-0,261$, а максимальним – $0,119$. Такі результати кажуть про ненадійний зв'язок, з чого ми можемо стверджувати, що зв'язок між управлінням своїми емоціями та кожним з восьми факторів є скоріше випадковим, що свідчить про відсутність прямого сильного зв'язку;

Шкала 3 (самотивація) має незначні, несуттєві коефіцієнти, мінімальним значенням яких є $-0,369$, а максимальним – $0,148$. Такі результати кажуть про ненадійний зв'язок, з чого ми можемо стверджувати, що зв'язок між самотивацією та кожним з восьми факторів є скоріше випадковим, що свідчить про відсутність прямого сильного зв'язку;

Шкала 4 (емпатія) має незначні, несуттєві коефіцієнти, мінімальним значенням яких є $-0,380$, а максимальним – $0,067$. Такі результати кажуть про ненадійний зв'язок, з чого ми можемо стверджувати, що зв'язок між емпатією та кожним з восьми факторів є скоріше випадковим, що свідчить про відсутність прямого сильного зв'язку;

Шкала 5 (розпізнавання емоцій інших людей) має незначні, несуттєві коефіцієнти, мінімальним значенням яких є $-0,248$, а максимальним – $0,019$. Такі результати кажуть про ненадійний зв'язок, з чого ми можемо стверджувати, що зв'язок між розпізнаванням емоцій інших людей та кожним з восьми факторів є скоріше випадковим, що свідчить про відсутність прямого сильного зв'язку.

Проаналізувавши коефіцієнти кореляції між діагностикою комунікативної, соціальної компетентності (КСК) та діагностикою "емоційного інтелекту" (Н. Холл) було виявлено, що зв'язок між ними є переважно випадковим. Виходячи з

цього, ми можемо стверджувати, що комунікативна та соціальна компетентність не залежить від емоційного інтелекту, і навпаки, емоційний інтелект не залежить від комунікативної та соціальної компетентності.

Висновки до розділу 2

У результаті проведеного емпіричного дослідження, спрямованого на оцінку комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів, було виявлено, що більшість студентів демонструють середній рівень розвитку комунікативних навичок. Це свідчить про те, що студенти мають базові знання та вміння у сфері комунікації, але для досягнення високого рівня професійної взаємодії їм необхідно продовжувати вдосконалювати ці навички. Оскільки комунікативні компетенції є критично важливими для успішної професійної діяльності в сфері психології, особливу увагу слід приділити подальшій роботі над розвитком цих здібностей.

У результаті проведеного емпіричного дослідження, спрямованого на оцінку комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів, встановлено, що 57,5% студентів демонструють середній рівень розвитку комунікативних навичок за методикою "Виявлення комунікативних здібностей". Це свідчить про наявність базових умінь взаємодії, які є необхідними для професійної діяльності, проте для досягнення високого рівня компетентності потрібно продовжувати вдосконалювати ці навички. 22,5% студентів показали високий рівень комунікативних здібностей, що вказує на їхній потенціал до ефективної професійної комунікації. Водночас 20% студентів мають низький рівень комунікативних умінь, що може стати серйозною перешкодою для майбутньої роботи в психології та вимагає додаткової уваги й підтримки.

Діагностика комунікативної та соціальної компетентності (КСК) виявила

додаткові виклики, спричинені дистанційним навчанням. Відомо, що 7,7% студентів мають низький рівень товарищкості, що є значною проблемою, оскільки обмежена можливість фізичної взаємодії в умовах онлайн-навчання може погіршити їх соціальні навички. Ці студенти потребують інтенсивних заходів для розвитку комунікативних умінь, таких як інтерактивні заняття або групові проекти в онлайн-форматі. Водночас студенти з високим рівнем товарищкості краще адаптуються до дистанційного формату, активно використовуючи онлайн-комунікацію, як-от чати та відеоконференції, для підтримки ефективної взаємодії, що підкреслює їх гнучкість.

Аналіз емоційного інтелекту за методикою Н. Холла показав, що 60% студентів мають низький рівень, що свідчить про труднощі в усвідомленні та управлінні власними емоціями. Це ускладнює побудову міжособистісних стосунків та ефективне вирішення конфліктів. 30% студентів демонструють середній рівень емоційного інтелекту, що означає здатність до певної саморегуляції, але вони можуть мати проблеми під час стресових ситуацій. Лише 10% студентів мають високий рівень емоційного інтелекту, що дозволяє їм ефективно управляти емоціями, виявляти емпатію та підтримувати мотивацію, що є цінним для майбутньої професійної діяльності

Зазначаючи вищесказане, можна зробити висновок, що розвиток комунікативних, соціальних і емоційних компетентностей майбутніх психологів в умовах дистанційного навчання є складним, але водночас перспективним процесом. З одного боку, онлайн-навчання обмежує спонтанну соціальну взаємодію та вимагає особливої уваги до розвитку емоційного інтелекту і товарищкості. З іншого боку, воно сприяє формуванню незалежності, самоконтролю та організаторських здібностей, необхідних для професійної діяльності.

Таким чином, для забезпечення високого рівня підготовки фахівців важливо поєднувати сучасні інтерактивні технології з традиційними підходами,

що підтримують особистісний і професійний розвиток студентів, навіть в умовах тривалого дистанційного навчання.

РОЗДІЛ 3. МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

3.1. Теоретико-методологічні засади програми розвитку комунікативних компетентностей майбутніх психологів в умовах тривалого дистанційного навчання

Тривале дистанційне навчання створює специфічні умови для розвитку комунікативних компетентностей практичних психологів. Це вимагає врахування особливостей взаємодії у віртуальному середовищі та пошуку нових підходів до організації освітнього процесу. Комунікативні компетентності є однією з основних професійних характеристик психолога, адже для ефективної співпраці з клієнтами, колегами та іншими спеціалістами необхідно мати високий рівень комунікативних навичок, розуміти емоційні стани та вміти продуктивно взаємодіяти навіть у дистанційному форматі.

Аналіз результатів емпіричного дослідження виявив низку проблем в розвитку комунікативних компетентностей студентів-психологів. Тривале дистанційне навчання може створювати різні проблеми, що впливають на формування комунікативної компетенції у студентів, особливо для майбутніх практичних психологів. Одними з ключових проблем могли стати: брак живої комунікації, складнощі з емпатією, проблеми з активним слуханням або ж зниження мотивації до комунікації. Оскільки психологи повинні мати добре розвинені навички спілкування, а відсутність живого контакту та невербальних сигналів (мова тіла, вирази обличчя, тон голосу) може суттєво обмежити можливості для розвитку цих навичок. Також у дистанційному форматі може бути важче навчитися розпізнавати та розуміти емоції співрозмовника, що є

важливим аспектом роботи психолога. Відсутність прямої взаємодії може знижувати рівень емпатії та емоційної чутливості.

У цьому контексті виникає необхідність розробки спеціалізованої програми розвитку комунікативних компетентностей для майбутніх психологів, яка відповідатиме умовам дистанційного навчання. Така програма має враховувати сучасні тенденції в освіті, психолого-педагогічні підходи та специфіку роботи психолога як професіонала.

Мета цього дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад програми розвитку комунікативних компетентностей майбутніх психологів в умовах тривалого дистанційного навчання. Основними завданнями є визначення теоретичних підходів до розвитку комунікативних навичок у студентів-психологів, вивчення впливу дистанційного навчання на процес формування цих компетентностей, а також пропонування методологічних рекомендацій для їх ефективного реалізації в освітньому процесі.

Для майбутніх психологів комунікативна компетентність є не лише базовою навичкою, але й професійною необхідністю. Вона має наступні аспекти: емпатійне слухання – здатність глибоко розуміти емоційний стан клієнта, що є основою ефективного психотерапії; ведення діалогу – забезпечення конструктивної взаємодії та розвитку терапевтичних стосунків; невербальна комунікація – розуміння та правильне використання жестів, міміки та інтонацій, що є важливим елементом у роботі з клієнтами.

Умови тривалого дистанційного навчання вносять свої корективи у процес розвитку цих навичок, оскільки обмежена фізична присутність впливає на вербальні та невербальні складові спілкування.

Сучасні дослідження, присвячені дистанційному навчанню, свідчать про зміну підходів до формування комунікативних компетентностей. За словами Ж.

Літл, дистанційне навчання обмежує можливість живого спілкування, що ускладнює розвиток невербальних аспектів комунікативної компетентності,

зокрема розуміння невербальних сигналів та інтонацій.

Однак, технології пропонують і нові можливості: завдяки відеоконференціям, чатам та інтерактивним платформам можна розвивати навички цифрової комунікації, які стають дедалі важливішими у сучасному суспільстві. На основі досліджень А. Каплана, дистанційне навчання сприяє розвитку таких навичок, як вміння комунікувати у віртуальних командах, ефективного використання інтернет-ресурсів для взаємодії та дотримання етикету онлайн-спілкування.

Для ефективного формування комунікативних компетентностей у майбутніх психологів необхідно створити певні психолого-педагогічні умови.

Серед них: Інтерактивність навчання: Використання інтерактивних методів навчання (кейс-методи, рольові ігри, симуляції) в онлайн-форматі дозволяє студентам занурюватися в практичні ситуації, де вони можуть розвивати навички комунікації.

Зворотний зв'язок: Постійний зворотний зв'язок від викладачів і студентів стимулює вдосконалення комунікативних навичок, особливо в дистанційному форматі, де відсутній прями́й контакт.

Рефлексія: Розвиток здатності до рефлексії допомагає майбутнім психологам оцінювати власні комунікативні вміння та коригувати їх у реальних умовах.

Відповідно до теорії Дж. Дьюї, рефлексивне мислення є основою для самовдосконалення у будь-якій професії.

Ключовою теорією, яку можна застосувати для розвитку комунікативних компетентностей у психологів, є теорія активного навчання (Дж. Дьюї): Ця теорія акцентує увагу на тому, що навчання є найефективнішим, коли студенти активно залучені до процесу через практичні завдання та обговорення. Онлайн-дискусії та симуляції ідеально підходять для реалізації цього підходу в дистанційному форматі.

Методологічна основа даного дослідження базується на комплексному підході, який поєднує теоретичні та емпіричні методи. Такий підхід дозволяє не лише розробити теоретичну модель програми розвитку комунікативних компетентностей, але й перевірити її ефективність на практиці в умовах дистанційного навчання.

Для аналізу ефективності розвитку комунікативних компетентностей майбутніх психологів в умовах тривалого дистанційного навчання можна використати такі методи як:

Анкетування та опитування - ці методи допоможуть зібрати дані про вихідний рівень комунікативних навичок у студентів і динаміку їх розвитку в процесі дистанційного навчання. Анкети можуть включати запитання щодо самооцінки студентами власних комунікативних вмінь, використання цифрових технологій для спілкування, а також їхньої задоволеності дистанційною формою навчання.

Спостереження - це методологічний підхід, який дозволяє вивчати поведінку студентів під час виконання інтерактивних завдань та участі у відеоконференціях. Особливу увагу слід звернути на невербальні аспекти спілкування, навіть в умовах онлайн-взаємодії, а також на здатність студентів ефективно взаємодіяти у віртуальному середовищі.

Аналіз відеозаписів занять - відеозаписи можуть бути корисними для оцінки невербальних комунікативних навичок студентів у віртуальному середовищі, таких як міміка, жести, інтонація голосу, та їхньої здатності вести конструктивний діалог.

Тестування комунікативних навичок - для оцінки рівня розвитку комунікативних компетентностей можуть бути використані різні діагностичні тести, наприклад, тест на емпатію або тести на визначення рівня вербальних і невербальних навичок.

Щоб програма розвитку комунікативних навичок була успішною в умовах

дистанційного навчання, необхідно використовувати кілька важливих підходів до організації навчального процесу.

Одним із основних елементів є інтерактивні методи. Це включає розгляд реальних ситуацій з професійної практики, коли студенти аналізують конкретні випадки, обговорюють можливі стратегії комунікації та знаходять оптимальні рішення. Такі методи можна легко впровадити у дистанційному форматі за допомогою відеоконференцій або онлайн-платформ, що дозволяє студентам активно приймати участь у дискусіях, обміні думками та формуванні спільних висновків. Інтерактивність допомагає зберегти зацікавленість і мотивацію.

Рольові ігри також є важливим елементом, оскільки дозволяють моделювати реальні комунікативні ситуації. Студенти можуть практикувати навички ведення діалогу, вирішення конфліктів або активного слухання. Такі заняття можна організувати через онлайн-платформи на кшталт Zoom або Microsoft Teams, зберігаючи інтерактивність і можливість отримати зворотний зв'язок від викладача та колег.

Групові дискусії та дебати допомагають студентам розвивати навички аргументації та критичного мислення. У ході таких обговорень студенти вчаться не тільки ділитись своїми думками, але й уважно слухати інших, формулювати свої позиції та знаходити компромісні рішення. Це сприяє розвитку як вербальної, так і невербальної комунікації.

Важливим підходом є проблемне навчання (PBL), коли студенти самостійно шукають рішення складних завдань, що виникають у професійній діяльності. Такий підхід не тільки розвиває комунікативні навички, але й сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності працювати в команді. У дистанційному навчанні це можна реалізувати через колаборативні інструменти, як-от Google Docs, Miro чи інші платформи, які дозволяють студентам спільно працювати над завданнями в реальному часі.

Саморефлексія та самооцінка є важливою складовою розвитку комунікативних компетенцій. Ведення рефлексивних щоденників або журналів,

де студенти записують свої враження від комунікативних ситуацій, аналізують свої сильні та слабкі сторони, допомагає глибше розуміти власний досвід. Онлайн-системи для навчання (LMS) можуть надавати платформу для такого аналізу, дозволяючи студентам постійно відслідковувати свій прогрес.

Оцінювання ефективності програми також має велике значення. Це можна робити за допомогою передтестів і післятестів, які вимірюють прогрес у розвитку комунікативних навичок. Тестування може включати як самооцінку студентів, так і об'єктивну оцінку з боку викладачів або експертів. Крім того, важливо проводити аналіз навчальних результатів, оцінюючи, як студенти виконують завдання, беруть участь у групових обговореннях і рольових іграх. Спостереження за їхнім розвитком допомагає зрозуміти, які методи працюють краще, а де потрібні зміни.

Зворотний зв'язок від студентів через регулярні анкети або опитування дозволяє отримати інформацію про те, як вони оцінюють свої досягнення та ефективність програми. Це важливий спосіб дізнатися, наскільки корисними студенти вважають застосовані методи навчання.

Нарешті, ефективне дистанційне навчання неможливе без використання відповідних технологічних інструментів. Це можуть бути платформи для відеоконференцій (Zoom, Google Meet), що забезпечують можливість синхронного спілкування та взаємодії між студентами. Колаборативні інструменти (Miro, Padlet, Google Docs) дозволяють студентам спільно працювати над проєктами, вирішувати комунікативні завдання та обмінюватися думками. Форуми та онлайн-дискусії надають простір для асинхронного обговорення і дозволяють розвивати письмові навички комунікації.

Такий підхід до організації дистанційного навчання допомагає забезпечити ефективний розвиток комунікативних компетенцій у студентів, навіть за умов віддаленої роботи.

Проведене дослідження дозволило всебічно розглянути питання розвитку комунікативних компетентностей студентів в умовах тривалого дистанційного навчання. Комунікативні навички відіграють важливу роль у професійній підготовці, оскільки від їхнього рівня залежить ефективність взаємодії в різних професійних та особистих ситуаціях. У процесі навчання ці компетентності формують здатність студентів встановлювати зв'язки, будувати конструктивний діалог і успішно вирішувати проблеми, що виникають у спілкуванні.

Аналіз показав, що дистанційне навчання, незважаючи на певні обмеження, пов'язані з фізичною відсутністю студентів в аудиторії, відкриває нові можливості для розвитку комунікативних навичок. Використання цифрових технологій сприяє розвитку навичок онлайн-комунікації, які стають дедалі важливішими в сучасному світі. Проте адаптація традиційних підходів до навчання вимагає нових рішень для забезпечення ефективного формування комунікативних компетентностей в умовах віртуальної взаємодії.

Інтерактивні методи навчання, такі як кейс-методи, рольові ігри та дискусії, залишаються ефективними навіть у дистанційному форматі. Вони стимулюють активну участь студентів, розвивають їхнє критичне мислення та забезпечують практичний досвід у використанні комунікативних стратегій.

Використання цих методів у поєднанні з сучасними технологіями дозволяє зберегти високу якість освіти і забезпечити студентам можливість повноцінного розвитку професійних навичок.

Підсумовуючи, можна сказати, що розвиток комунікативних компетентностей у дистанційному навчанні є важливим напрямом вдосконалення освітніх програм. Комплексний підхід до організації навчального процесу, поєднання теоретичних знань і практичних навичок, а також активна взаємодія студентів і викладачів забезпечують високу ефективність навчання. Подальше дослідження цього питання сприятиме розробці нових методик та інструментів для покращення навчального процесу в

умовах дистанційної освіти, що відповідають сучасним викликам та потребам освітніх закладів.

3.2. Психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку комунікативних компетентностей практичних психологів

Дослідження показали, що більшість студентів-психологів мають середній рівень розвитку комунікативних навичок та низький рівень емоційного інтелекту. Ці проблеми впливають на ефективність міжособистісної взаємодії, управління емоціями та здатність до емпатії. В умовах дистанційного навчання ситуація ускладнюється браком безпосередньої комунікації та обмеженими можливостями для розвитку вербальних і невербальних навичок.

Програма розвитку комунікативних компетентностей психологів в дистанційному навчання

Науково-методичне обґрунтування програми

- Актуальність: З огляду на стрімкий розвиток онлайн-освіти, здатність психологів до ефективної комунікації в цифровому середовищі є надзвичайно важливою. Програма спрямована на вдосконалення цих навичок у майбутніх психологів, що є критичним для їх професійного розвитку.
- Мета програми: Розвинути у студентів-психологів комплекс навичок, необхідних для успішного дистанційного спілкування з клієнтами, колегами та іншими професіоналами.
- Завдання:
 - Підвищити рівень активного слухання та невербальної комунікації.
 - Розвинути вміння управляти конфліктами в онлайн-середовищі.
 - Збільшити емоційну стійкість і здатність до емпатії.

- Навчити використовувати сучасні технології для професійної комунікації.

Аудиторія: студенти факультетів психології, які готуються до професійної діяльності в умовах дистанційного спілкування.

Кількість учасників: оптимально 10-15 осіб у групі.

Впровадження: програму можуть реалізовувати викладачі психології та практичні тренери з досвідом онлайн-консультацій.

Структура та зміст програми

1. Оцінка початкового рівня комунікативних навичок

- Методи: Тестування (наприклад, "Тест комунікативних здібностей" Михельсона) та анкетування.
- Практичні завдання: Заповнення анкет та тестів для створення індивідуальних профілів учасників.
- Результати: Індивідуальні звіти з рекомендаціями.

2. Розвиток активного слухання

- Методи: Лекції, воркшопи, рольові ігри.
- Практичні завдання: Симуляції онлайн-консультацій для відпрацювання активного слухання.
- Результати: Покращення вмінь слухати та створювати довірливі стосунки.

3. Невербальна комунікація в дистанційному форматі

- Методи: Тренінги, аналіз відеозаписів.
- Практичні завдання: Створення відео зі зверненнями, аналіз невербальних сигналів.
- Результати: Підвищення ефективності невербальної комунікації.

4. Управління конфліктами в онлайн-середовищі

- Методи: Моделювання конфліктних ситуацій, вивчення моделей Томаса-Кілмена.
- Практичні завдання: Рольові ігри з конфліктними сценаріями.
- Результати: Навички ефективного вирішення конфліктів.

5. Психологічна підтримка клієнтів у дистанційному форматі

- Методи: Лекції, практичні заняття з емоційної підтримки.
- Практичні завдання: Симуляції консультацій для відпрацювання технік емоційної підтримки.
- Результати: Розвиток здатності надавати підтримку в онлайн-середовищі.

6. Інтерактивні технології для покращення комунікації

- Методи: Огляд платформ, практичні тренінги.
- Практичні завдання: Проведення вебінару або заняття з використанням онлайн-інструментів.
- Результати: Впевнене використання технологій для професійної комунікації.

7. Саморефлексія та корекція комунікативних стратегій

- Методи: Ведення щоденника, рефлексивні сесії.
- Практичні завдання: Щотижневі рефлексії та обговорення з групою.
- Результати: Уміння аналізувати та покращувати свої комунікативні стратегії.

8. Підсумковий аналіз і оцінка прогресу

- Методи: Підсумкове тестування, зворотній зв'язок.
- Практичні завдання: Повторне тестування, складання звітів про досягнення.
- Результати: Оцінка прогресу та рекомендації для подальшого розвитку.

Опис методик і технологій

- Тестування: "Тест комунікативних здібностей" Михельсона, діагностика емоційного інтелекту за Н. Холлом.
- Рольові ігри та моделювання: Практичні вправи для розвитку активного слухання, управління конфліктами та емоційної підтримки.
- Онлайн-інструменти: Zoom, Google Meet, інтерактивні дошки Miro, Jamboard.

Перелік необхідних матеріалів та обладнання

- Комп'ютери або планшети з доступом до інтернету.
- Програмне забезпечення для відеозв'язку (Zoom, Google Meet).
- Інтерактивні платформи для групових завдань (Miro, Jamboard).

Терміни та етапи реалізації програми

- Тривалість: 10 тижнів (по 1 заняттю на тиждень, тривалість 2 години).
- Етапи: Оцінка, розвиток навичок, практичні завдання, саморефлексія, підсумкова оцінка.

Очікувані результати

- Підвищення рівня комунікативних компетентностей, розвиток активного слухання, здатність до управління конфліктами.
- Підвищення рівня емоційного інтелекту, зокрема здатності до емпатії та управління емоціями.
- Впевнене використання онлайн-інструментів для професійної діяльності.
- Здатність до самостійної оцінки і корекції своїх комунікативних стратегій.

Висновки до розділу 3

Тривале дистанційне навчання стало новою реальністю для багатьох освітніх систем і, зокрема, для підготовки практичних психологів. Розвиток комунікативних компетентностей у такому форматі є важливим і водночас складним завданням, оскільки традиційні методика потребують адаптації до онлайн-середовища. Однак сучасні технології відкривають нові можливості для вдосконалення цих навичок, забезпечуючи ефективне навчання та професійний розвиток навіть за відсутності безпосереднього контакту.

Комунікативні компетентності є фундаментальними для роботи психолога, оскільки вони сприяють ефективній взаємодії з клієнтами, колегами та іншими учасниками процесу надання психологічної допомоги. Вони включають вміння слухати, правильно інтерпретувати вербальні й невербальні сигнали, виявляти емпатію, ефективно управляти емоціями, а також підтримувати конструктивний діалог. Тривале дистанційне навчання створює певні труднощі у розвитку цих навичок через брак безпосереднього спілкування, однак це не означає, що такі компетентності неможливо розвивати дистанційно.

Однією з основних переваг дистанційного навчання є широке використання сучасних цифрових платформ і технологій, які надають нові інструменти для взаємодії та навчання. Відеоконференції, онлайн-тренінги, віртуальні групові дискусії та інші інтерактивні методи дають змогу підтримувати активну комунікацію між студентами та викладачами. Це дозволяє практичним психологам відпрацьовувати різні техніки взаємодії та тренувати ключові комунікативні навички в режимі реального часу, навіть перебуваючи на відстані. За допомогою онлайн-платформ учасники можуть взаємодіяти, спостерігати за реакціями співрозмовників, аналізувати вербальні й невербальні сигнали, а також отримувати зворотний зв'язок від викладачів і колег.

Однією з проблем, яку може створювати дистанційне навчання, є зниження рівня емоційної взаємодії через брак фізичної присутності. Це може вплинути на здатність студентів розпізнавати та інтерпретувати емоційні сигнали співрозмовника, що є важливим елементом розвитку емпатії. Однак ведення щоденника емоцій, який може використовуватись як інструмент для самостійного розвитку, допомагає психологам краще усвідомлювати власні емоції і вчитися управляти ними. Такий інструмент підходить для будь-яких умов навчання і дозволяє розвивати емоційний інтелект, що є критично важливим для психолога.

Незважаючи на певні обмеження, які можуть виникати в умовах тривалого дистанційного навчання, розвиток комунікативних компетентностей практичних психологів залишається можливим завдяки адаптованим методикам та інтерактивним інструментам. Онлайн-формати дозволяють не лише зберігати високий рівень навчання, але й створювати нові можливості для вдосконалення професійних навичок. Поєднання традиційних методик із сучасними технологіями забезпечує ефективну підготовку майбутніх психологів, розвиваючи їхні комунікативні компетентності в нових умовах.

Таким чином, дистанційне навчання, незважаючи на виклики, дозволяє розвивати ключові комунікативні навички, необхідні для професійної діяльності психологів. Це можливе завдяки адаптації навчальних програм, використанню інтерактивних технологій та постійному зворотному зв'язку. Цей процес не лише підтримує якість освіти, але й сприяє формуванню фахівців, які здатні успішно працювати в різних умовах, зберігаючи ефективність своєї комунікації

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження, присвяченого розвитку комунікативних компетентностей майбутніх практичних психологів в умовах тривалого дистанційного навчання, було досягнуто поставленої мети та реалізовано завдання, що сприяло розкриттю ключових аспектів цієї проблематики та практичних шляхів її вирішення.

Проведений теоретичний аналіз продемонстрував, що комунікативні компетентності є багатокомпонентним поняттям, яке включає не тільки вербальні та невербальні навички спілкування, але й такі важливі складові, як емоційний інтелект, емпатія, здатність до активного слухання та співпраці з іншими людьми. Це особливо актуально для майбутніх практичних психологів, адже їхня професійна діяльність значною мірою залежить від здатності ефективно взаємодіяти з клієнтами, колегами та іншими фахівцями. У розділі докладно проаналізовано комунікативні компетентності як одну з ключових характеристик майбутніх спеціалістів, зосереджуючись на їх розвитку в професійному контексті.

Емпіричне дослідження, проведене у другому розділі, дозволило отримати детальну картину того, як дистанційне навчання впливає на розвиток комунікативних компетентностей. Отримані результати показали, що, незважаючи на труднощі, зумовлені відсутністю безпосередньої фізичної присутності, студенти продовжували розвивати свої комунікативні навички. Однак були виявлені певні виклики, зокрема зниження здатності сприймати невербальні сигнали, такі як міміка та жести. Окрім цього, емоційна складова комунікації також зазнала певного ослаблення через екран, що призвело до необхідності пошуку нових підходів для підтримки емпатійної взаємодії. Водночас, вербальні навички студентів-психологів демонструють позитивну динаміку, оскільки вони активно застосовують різні форми онлайн-взаємодії, такі як обговорення, презентації, а також індивідуальні та групові консультації.

Важливим аспектом дослідження стало розроблення програми, спрямованої на підтримку та розвиток комунікативних компетентностей у майбутніх практичних психологів, які навчаються в умовах дистанційної освіти. Програма враховує специфіку тривалого навчання в онлайн-середовищі і включає ряд практичних методик, що сприяють поліпшенню як вербальних, так і невербальних навичок спілкування. Основний акцент зроблено на розвитку таких якостей, як емпатія, гнучкість у спілкуванні, здатність до розуміння невербальних сигналів, а також на адаптацію студентів до використання віртуальних інструментів для міжособистісної взаємодії. Психолого-педагогічні рекомендації програми включають застосування інтерактивних технологій, симуляційних вправ, обговорення реальних випадків із професійної діяльності психологів, що дозволяє формувати необхідні навички у наближених до реальних умовах.

Таким чином, дослідження підтвердило, що розвиток комунікативних компетентностей у майбутніх практичних психологів є можливим і в умовах тривалого дистанційного навчання, проте потребує адаптації освітніх методик та запровадження спеціальних програм підтримки. Важливою умовою успішного розвитку комунікативних навичок у таких умовах є забезпечення студентам можливостей для активної взаємодії, регулярного зворотного зв'язку, а також проведення рефлексії щодо власних комунікативних дій. Це сприятиме не лише професійному становленню майбутніх психологів, але й підвищенню їхньої готовності до ефективної роботи у сучасних умовах, що включають як дистанційні, так і очні формати взаємодії.

Отримані результати мають важливе практичне значення для розробки та вдосконалення освітніх програм у підготовці практичних психологів, зокрема в контексті сучасних викликів, пов'язаних із дистанційною освітою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва А. Соціально-комунікативна компетентність як чинник професійної успішності особистості: гендерний аспект. Психологічні перспективи. 2020. Вип. 35. С. 8-23.
2. Альохіна Н. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. №40 (2). С. 51–55.
3. Антонова Н. Уявлення про професійну компетентність та привабливість майбутньої професії для студентів психологічних факультетів. Проблеми загальної та педагогічної психології. Київ: Інститут психології АПН України, 2012. Т. 7. Вип. 7. С. 13-20.
4. Ануфрієва Н., Зелінська Т., Єрмакова Н. Соціальна психологія: навч-метод. посібник. Київ: Каравела, 2011. 296с.
5. Ашиток Л. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. Молодь і ринок, 2015. №6 (125). С. 10-13
6. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ: Довіра, 2007. 205 с. (Словники України).
7. Бех І. Виховання особистості. У двох книгах. Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 278 с.; Енциклопедія освіти /Акад. пед.. наук України ; головний ред.. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 625- 626
8. Бібік Н., Єрмаков І. Компетентісна освіта – від теорії до практики. Київ : Плеяди, 2005. 120 с
9. Буркова Л. Соціономічні професії: інноваційна підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах : монографія. Київ : Інформ системи, 2010. 278 с.

10. Варецька О. «Компетенція» та «компетентність» як ключові поняття сучасної освіти / Science and Education a new Dimension. Pedagogy and Psychology, II (12), Issue: 2014. Vol. 25. P. 28-35.
11. Вітюк Н. Основні психологічні підходи до визначення категорії «комунікативні здібності особистості». Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. Івано-Франківськ: Плай, 2002. Вип. 3. С.158-167.
12. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність людини як одна з передумов досягнення життєвої мети. Шлях освіти. 2001. №3. С.13-16.
13. Гордієнко В. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування. Наукові записи Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Київ, 2009. Т.97. С. 55-60.
14. Дубасенюк О. (Ред.) Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2012. 436 с
15. Загородна О. Формування комунікативної професійної компетентності студентів економічних спеціальностей засобами інноваційних технологій: дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2010. 254 с.
16. Зязюн І. Культура в контексті політики й освіти / І. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. 1997. № 3-4. Ч. 1. С. 5-16.
17. Іванова І. Вплив рівня розвитку комунікативних здібностей на формування професійної спрямованості студентів-психологів. Збірник наукових праць. Психологічні науки. 2013. Т.2. №10(91). С. 121-125. URL: http://en.mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/26_19.pdf (дата звернення: 02.05.2024)
18. Казібекова В. Психологічні особливості комунікативної компетентності в різних професійних групах. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/9223/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D1%96%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2>

D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf?sequence=1 (дата звернення: 23.09.2024)

19. Ковальчук І. Проблема комунікативної компетентності у вітчизняній та зарубіжній психології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Психологія і педагогіка. 2010. Вип. 14. С. 167-176.
20. Корніяка О. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців на різних етапах їх професійного становлення. *Психолінгвістика: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав– Хмельницький: ПП «СКД», 2011. №8. С. 33–45.
21. Косенко Ю., Левченко Л. Соціально-психологічні фактори комунікативної компетентності особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2012. Вип. 39. С. 131-136.
22. Коць М. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 52-55.
23. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова успішності його діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. №2. 2018. С. 102–114.
24. Левус Н. Чинники соціально-комунікативної компетентності молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. №. 27. С. 180 – 189.
25. Лук'янчук Н. Комунікативна компетентність особистості: посібник. Київ: Інформаційні системи, 2012. 132 с
26. Мамчур Л. Комунікативна компетентність особистості: її роль і значення в успішному спілкуванні. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2006. Вип. 2. С. 203-209.

27. Мась Н. Психолого-педагогічний аналіз умов професійної підготовки майбутніх військових психологів на основі компетентнісного підходу Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. Х. : ХНУ, 2012. Вип. 3, Ч.2. С. 85-93
28. Милославська О. Особливості формування емоційного інтелекту та комунікативної компетентності студентів. Х. : Харк. гуманітар. ун-т «Нар. укр. акад.», 2011. С. 26– 32. р
29. Мудрик А. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4531/1/Psycholog_osbl_semin2013.pdf. (дата звернення: 17.09.2024)
30. Низовець О. Індивідуально-психологічні особливості студентів психологів з різним рівнем розвитку комунікативної компетентності Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Київ-Ніжин. 2008. Том 10. №6(2). С.88-92.
31. Низовець О. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук. Київ, 2011. 20 с. 39.
32. Низовець О. Розвиток комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх психологів Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць. №3(5). К. : Університет «Україна», 2012. С.246-254с.
33. Низовець-Кропта О. Структурно-змістові характеристики образу комунікативно-компетентного психолога. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. 2015. Вип. 128. С. 191- 196.
34. Пономаренко Т. Психологічні чинники розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів у медійному просторі: Дис. д-ра наук з психології: 053 Психологія, 05 Соціальні та поведінкові науки.

- Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2022. 281 с.
35. Пузь І., Шевченко О. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. Психологічний часопис. Інституту психології імені Г.С. Костюка. 2018. №4. С. 149–163.
 36. Пушкар Т. Діалогічне навчання як чинник формування комунікативної компетентності майбутніх учителів-філологів. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Науковий журнал Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. 2012. № 6. С. 410 – 417
 37. Руденко В., Руденко Н. Математичні методи в психології: підручник. Київ: Академвидав, 2009. 384 с.
 38. Семенова А. (Ред.) Словник-довідник з професійної педагогіки. Одеса: Пальміра. 2006. 221 с. .
 39. Синявський В., Федоришин Б. Діагностика комунікативних і організаторських здібностей (КОС – 2) [Електронний ресурс.] URL:https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/11prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki_labpraktik/113.html
 40. Тришина С. Інформаційна компетентність спеціаліста в системі професійної освіти. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eidos./journal/index.htm>.
 41. Турчинова А. Емоційний інтелект як фактор розвитку комунікативної компетентності особистості. Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції молодих учених “Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту”. Харків: НУЦЗУ, 2020. С. 220 – 221.
 42. Фетіскін Н., Козлов В., Мануйлов Г. Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК). Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. М "2002. С. 138-149.

43. Холл Н. Діагностика емоційного інтелекту. [Електронний ресурс]
URL:<https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emociynogo-intelektu-n-holl>
44. Чепелева Н. Особистісна підготовка психолога-практика. Персонал. 2000. № 5 (59). С. 17–19.].
45. Чепелева Н. Особистісна підготовка практикуючого психолога. Основи практичної психології. Київ: Либідь, 1999. С. 242-249.
46. Черезова І. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. Науковий вісник Харківського державного університету. Серія Психологічні науки. 2014. №1(1). С. 103-107.
47. Чуйко О., Н. Сергієнко Особливості комунікативної компетенції студентів-психологів. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2017. Вип. 22. С. 291-384.
48. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007, 640 с
49. Шевченко Н. Особливості формування компонентів професійної спрямованості майбутніх психологів [Текст] / Н.Ф. Шевченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Т. 2. Вип. 8. Миколаїв, 2012.- С. 344 - 350.
50. Bourdieu P. Language and Symbolic Power Edited and Introduced by John B. Thompson Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson: Printed in Great Britain by T.J. Press Ltd, Padstow, Cornwall. 1991. p. 292
51. Canale M. Theoretical bases of communicative approaches to second-language teaching and testing / M. Canale, M. Swain // Applied Linguistics. – 1980.
52. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: Massachusetts: MIT Press, 1965.

53. Goffman E. (1959). "The Presentation of Self in Everyday Life". p. 17-25. From *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: The Overlook Press, 1959)
54. Hymes D. On Communicative Competence/ In J. B. Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin, 1972, pp. 269-293.
55. Habermas J. *The Theory of Communicative Action: Reason and the rationalization of society* Том 1 з серії *The Theory of Communicative Action*, Jürgen Habermas *Theorie des kommunikativen Handelns*, Jürgen Habermas: Beacon Press, 1984. P.457
56. Landshejer V. *The wholistic competency profile: A model*. Ottawa: Staffing Policy and Program Development Directorate, Public Service Commission of Canada. – 2014. – 489 p. 4.
57. McCroskey J. (1982). *Oral communication apprehension: A reconceptualization*. In M. Burgoon (Ed.), *Communication Yearbook 6*, (pp. 136-170). Beverly Hills, CA: SAGE. (дата звернення: 12.09.2024)
58. Moreno-Manso M. Communicative competence and the facilitating and perturbing factors in the socialisation of immigrant students. *Children and Youth Services Review*. 2013. № 5. P. 865–870
59. National Research Council. Commission on Physical Sciences, Mathematics, and Applications. Committee on Information Technology Literacy, Computer Science and Telecommunications Board. *Being Fluent with Information Technology*. Publication. (Washington, D. C.: National Academy Press, 1999). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nap.edu/catalog/6482.html>. (дата звернення: 12.09.2024)
60. Rogers C. *A way of being* / C. R. Rogers. – Boston : Mariner Books, 1980. –416 p.
61. Searle J. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*: Cambridge University Press, 1969. P 203

62. Sheiful A. Factors in English Communicative Competence for Non English Teachers. State University of ArRanir. 2014. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2499078#:~:text=Almost%20all%20of%20the%20components,%2C%20accuracy%2C%20fluency%20and%20pronunciation (Last accessed: 20.08.2024). (дата звернення: 12.09.2024)